

ЛІТЕРАТУРА

1. Выдрин Д.И. Очерки практической политологии. – К.: Философская и социологическая мысль, 1991.
2. Головатий М.Ф. Політична психологія. – К.: МАУП, 2001.
3. Парламентські перегони: низький старт // Матеріали міжнародної конференції “Політичні фінанси: регулювання і практика” 29 квітня 2002 р. Київ
4. Петров О., Полторак В. Проблеми стратегічного планування президентської виборчої кампанії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. –1999 – №3.
5. Петров О.В. Социологические избирательные технологии. – Днепропетровск, 1998.
6. Підготовка і проведення виборчих кампаній. – К.: СП “Інтертехнодрок”, 2002
7. Пойченко А.М. Інноваційні технології і політична діяльність. – К., 1994.
8. Томенко М. Особливості “новітніх” виборчих технологій та їх застосування в Україні // http://www.vybory.com/ua/coments/5_summary/set_el_tech.html
9. Усманов Б.Ф. Эффективность избирательного процесса: конструирование будущего // Социологические исследования. – 2000 – №8.
10. Уроки виборів // Обрій – ПІБ. – №3 (69). – 2002 // http://www.obriy.pib.ua/03_02/06.htm.

Четверікова Лариса

Львівський національний університет ім.і Івана Франка

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

© Четверікова Л., 2004

Коротко розглянута еволюція розвитку концепції соціальної держави, досліджено суть поняття „соціальна держава”, етичні засади, на яких вона ґрунтується, визначені основні ознаки, притаманні державам соціального типу, наведена класифікація таких держав.

In this article the evolution of the conception of the social state is briefly considered, the concept of the „social state”, the ethical fundamentals, on which it is built, are investigated, the main characteristics inherent for the states of the social type are determined, and the classification of such states is given.

Актуальність теми: Упродовж тринадцяти років Україна будує незалежну, демократичну, правову, соціальну державу. Це законодавчо закріплено в Конституції Української держави, яка була прийнята в 1996 році. Та Конституція не містить визначення понять “правова” та “соціальна”. Тому розкриття змісту цих понять є актуальним завданням для сучасних науковців.

Стан наукового опрацювання проблеми: ступінь дослідження цієї проблематики в Україні можна кваліфікувати як недостатній щодо правової держави, що ж до соціальної держави – як початковий.

Ідеї соціальної спрямованості держави досліджено у працях таких вітчизняних науковців, як В. Бабкін, В. Гетьман, Д. Гордієнко, Ю. Килимник, Т. Перглер, Г. Світа, О. Скрипнюк, В. Співак, І. Яковюк.

Метою статті є дослідження теоретичних засад соціальної держави, визначення її суті, структури, умов, за яких можливе її формування.

Новизна статті полягає в аналізі поняття соціальної держави та дослідженні і систематизації її ознак, дослідженні еволюції розвитку концепції соціальної держави.

Зв’язок з науковими програмами, планами, темами: матеріал статті може бути використаний для розроблення спецкурсів з політології.

Так, ідеї свободи, які мали значний вплив на еволюцію сучасної теорії соціальної держави, розробляли такі представники лібералізму, як Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Дені Дідро, А. Токвіль, Г. Спенсер.

Не можна не згадати про основоположників теорії соціал-демократії, в поглядах яких ідея соціальної держави займає важливе місце: Ф. Ласалю, Е. Бернштейна, К. Каутського, Ю. Бачинського.

Так, відомий вітчизняний мислитель М. Грушевський мріяв про побудову в Україні такої держави, яку можна сміливо назвати соціальною. В своїй праці "На порозі Нової України: Гадки і мрії" М. Грушевський зазначає: "Буржуазна республіка, як я тільки що сказав і що й так усім звісно, ставить собі чисто зверхні, формальні завдання, зіставляючи внутрішню політику гри інтересів, по принципу *laissez faire, laissez passer* (від французького дозволяйте зробити, дозволяйте проминути), що кінець кінцем неминуче призводить до панування економічно сильніших верств, – або й свідомо таки втішають впливи державної машини на службу сим економічно сильнішим елементам. Нашій же народній республіці ставимо завдання, якраз відмінні. Хочемо охорони прав, інтересів і впливів економічно слабших, регуляції економічних і політичних прав на їх користь, створення можливо сприятливих інтересів для праці активної ... Бажаємо перебудови всієї державної і соціальної будови в інтересах можливо збільшеної продуктивності і можливо рівномірного розподілення її продукції між громадянством".

Великий внесок в розвиток концепції соціальної держави був зроблений в 30-х рр. ХХ ст. видатним англійським економістом Д. Кейнсом, який в своїй роботі "Загальна теорія зайнятості, проценту та грошей" обґрунтував необхідність державного регулювання економіки, створення змішаної економіки з державними та приватними секторами та політики соціальних послуг (згідно з його теорією, держава має активно втручатися в соціальне життя суспільства, йти на певні обмеження індивідуальних свобод громадян, забезпечуючи їм за це певні гарантовані соціальні блага).

Остаточна концепція соціальної держави була сформована представниками демократичного лібералізму та соціал-демократії різних країн світу. Переважно це такі країни, як Німеччина, Швеція, Австрія, Великобританія, Франція, Італія, Данія. Їх представниками, що зробили важливий внесок в розвиток теорії та практики соціальної держави є: Н. Боббіо, Г. Ріттер, А. Браун, К. Соле, М. Года, Т. Мейер, Г. Адлер-Карлссон.

Базовими цінностями, що лежать в основі концепції соціальної держави, є свобода, солідарність, рівність та справедливість.

Так, свобода подається не як тотожність до зменшення чи усунення примусу, а передбачає також свободу від злиднів та забезпечення можливості розвитку особистості для кожного індивіда. Вона повинна забезпечувати громадянам свободу від загрози війни та руйнування довкілля, свободу від соціальної залежності.

Наслідуючи постулат класичного лібералізму про рівність всіх перед законом, соціал-демократи ідуть далі, формуючи таку позицію: людям необхідно більше ніж рівність перед законом, необхідна рівність за допомогою закону. Отже, право має забезпечити соціальну функцію компенсації економічної та соціальної нерівності. Під цим, зокрема, Н. Боббіо, соціал-демократ та один із теоретиків соціальної держави, розумів гарантованість праці, мінімального прибутку, рівних можливостей користування соціальними послугами, скорочення розриву в розподілі доходу та багатства, подолання диференціації, ліквідація соціальної, національної та іншої дискримінації, вільний доступ для всіх до освіти, інформації, культури. Необхідно підкреслити, що держава не може бути соціальною, не будучи правовою. Правова держава гарантує людині громадянські та політичні права (права першого покоління), соціальна держава доповнює ці права соціально-економічними та культурними правами (правами другого покоління).

Рівність тісно пов'язана із солідарністю. Але треба одразу зазначити, що солідарність у такому разі не тотожна колективізму, вона не суперечить цінностям індивідуалізму, навпаки, "солідарними" можуть бути лише індивіди як свідомо й самостійно діючі особи. Солідарність є ніщо інше, як акт свідомої взаємодії, котра виходить з того, що всі ми залежні один від одного.

Щодо справедливості, то варто наголосити на подвійній природі цього явища, що зумовлено двох-вимірністю самого соціального буття. Йдеться про інституційне (об'єктивне) поняття, яке стосується таких соціальних інститутів та систем, як: шлюб та сім'я, господарство, школа та вища школа, а також політична справедливість держави, права і політики. Другим виміром справедливості є справедливість персональна

(суб'єктивна), яка є характерною ознакою особистості і традиційно вважається однією з головних чеснот людини. У такому разі йдеться про домінування інституціональної справедливості. Але завдяки персональній справедливості люди добровільно, а не під загрозою покарання, визнають вимоги інституціональної справедливості. Як вважає Д. Роулз, справедливість є найпершою чеснотою соціальних інститутів так само, як і істина для теорії пізнання [1, с. 98, 136, 178].

Отже, концепція соціальної держави, в основі якої лежать ці чотири основні цінності, за своєю суттю є гуманістичною концепцією, такою, що ґрунтується на принципі гуманізму.

Відомий німецький правознавець Хосе Конрад визначив такі основні засади соціальної держави:

- посилення управління та планування з боку держави, підвищення її значення в соціальному та економічному житті (понад 50 % з бюджету Німеччини виділяються на соціальне регулювання, забезпечення підвищення соціального рівня громадян);
- соціальна держава є інститутом планування, управління, розподілу, який забезпечує індивідуальне і соціальне життя відповідно до конституції;
- виконання цих завдань є функцією органів держави, що служить встановленню рівності, свободи, справедливості в суспільстві [2, с. 111].

На нашу думку, можна додати один пункт – забезпечення екологічної безпеки, або, як вже було зазначено вище, свободу від руйнування довкілля.

На основі аналізу наукових праць, що стосується цієї теми, можна визначити такі основні ознаки держави соціального типу:

- наявність громадянського стану суспільства та правової держави;
- багатогалузева економіка, що включає приватну, державну та змішану форми власності;
- поєднання планових та ринкових механізмів регулювання громадянського виробництва;
- соціальна спрямованість програмних та практичних дій держави, її інституцій;
- громадянська позиція у формуванні влади (на виборах);
- відповідальність владних структур перед народом;
- постійний діалог населення з владними структурами;
- концентроване вираження інтересів окремих соціальних груп;
- законослухняність та рівність перед законом окремого громадянина і держави;
- солідаризм у формуванні відносин між різними соціальними групами, суб'єктами політики;
- наявність міцного середнього класу;
- активна поведінка громадянина під час пошуку засобів до існування та відстоювання власних інтересів.

Отже, соціальна держава – це держава, яка ставить перед собою завдання з досягнення загального добробуту суспільства; забезпечення стабільності, внутрішнього та зовнішнього порядку; вона повинна відповідати певним умовам: бути правовою, мати розвинене громадянське суспільство та поєднувати ринкову економіку з державним регулюванням. Як слушно зазначає І.В. Яковюк, соціальна держава визнає людину найвищою соціальною цінністю.

Шляхи досягнення головної цілі соціальної держави – добробуту для кожного в різних країнах різні. Існує багато класифікацій держав добробуту, як ще називають соціальні держави.

Перша спроба класифікації держав загального добробуту була зроблена Г. Віленським і Ч. Лебо, які описали “інституціональну” і “залишкову” моделі. Відповідно до їхніх поглядів, в “інституціональній” моделі перерозподіл добробуту розглядають як звичайну функцію, властиву державі загального добробуту. “Залишкова” модель передбачає перерозподіл доходів як спосіб подолання негативних наслідків ринкових відносин, що відбиваються на сім'ї [3]. Отже, в такому разі перерозподіл доходів виступає як надзвичайний захід. Це означає, що “залишкова” модель передбачає надання державної підтримки лише якщо індивідуальні потреби не можуть бути задоволені іншими соціальними інститутами, зокрема, сім'єю, громадою, благодійними фондами. Згідно з таким підходом фінансова допомога та соціальні послуги накладають на тих, хто їх одержує, певні зобов'язання у вигляді, наприклад, залучення їх до виконання “громадських робіт”.

Для цієї моделі характерним є й те, що державна підтримка повинна здійснюватися на короткостроковій основі, і припиняється, коли людина або сім'я знову можуть піклуватися про себе самостійно. У державі, що належить до "інституціональної" моделі реалізація програм соціального захисту населення розглядається як природна, узаконена функція сучасного індустріального суспільства, спрямована на надання людині можливості реалізуватися. Прихильники "інституціональної" моделі вважають, що труднощі, які виникають у житті конкретної людини, спричинені суспільством і державою. А відтак останні повинні взяти на себе відповідальність за удосконалення соціальних інститутів, що мають важливе значення для всебічного розвитку кожної особи [4, с. 66].

Відомий американський учений Р. Тітмусс розробив концепцію, згідно з якою "держава добробуту" являє собою модель індустріальних досягнень, що розглядає перерозподіл добробуту як доповнення ринкової економіки. Згідно з потрійною схемою Р. Тітмусса задоволення людських потреб здійснюється через сім'ю, державу, ринкову економіку. Приватні добровольчі організації розглядають як четвертий елемент системи добробуту [5].

Коста Еспін-Андерсен диференціює різновиди держав загального добробуту на основі змін у системах стратифікації, ступеня розширення соціальних прав і суспільно-приватної організації соціального забезпечення. На його думку, США, Канада, Австралія є прикладом ліберальної держави загального добробуту, що обмежує універсальні соціальні права, протиставляє клас одержувачів соціальної допомоги й інших громадян і віддає перевагу приватному сектору як суб'єкту соціальної політики. У корпоративній державі загального добробуту (Франція, Німеччина, Італія) соціальні права є невід'ємною частиною визначених статусів. Ця модель, що підтримує існуючі класові розходження, характеризується принципом "субсидарності", що допускає державне втручання тільки якщо сім'я та інші традиційні інститути не можуть подбати про своїх членів самостійно. І, нарешті, соціально-демократична держава загального добробуту (Швеція, Данія, Норвегія) передбачає розширення соціальних прав і намагається ліквідувати соціальну нерівність [6]. Класифікацію Коста Еспін-Андерсона доповнив Норман Гінзбург. На його думку, існує ще одна модель – Британська ліберально-колективістська держава загального добробуту, що являє собою поєднання соціалістичного та ліберального типів [7].

Класифікація Зерборна описує інтервенціоністську, компенсаційну й ринково-орієнтовану моделі соціальної держави, критеріями яких є відповідні рівні соціальної допомоги, що виділяється, і повної зайнятості [8, с. 150].

Цієї проблеми також стосуються праці таких науковців, як Альбер (1988), Лейбфрід (1990), Херл і Тукер (1986).

Незважаючи на те, що наявні типології доволі різноманітні, їх характеризує, як вважає Деметріус Іатрідіс, загальна тенденція до поділу країн на групи за визначеними ознаками. В результаті досліджень було виділено три основні припущення щодо сутності парадигми соціальної держави:

- соціальні права громадянина, що, на думку Еспін-Андерсена, становлять сутність ідеї держави загального добробуту;
- основну відповідальність за соціальне забезпечення покладено на уряд;
- добробут фінансується, переважно, через прямі витрати на соціальні потреби.

Еспін-Андерсен запропонував показником діяльності держави загального добробуту індекс, який визначає рівень пенсій за віком, що існує у 18 індустріальних розвинених демократичних країнах і дає змогу людині пенсійного віку вийти на ринок праці. Розраховуючи цей індекс, необхідно враховувати рівень прибутку, стаж і частку приватного індивідуального страхування у фінансуванні пенсій.

На практиці соціальна держава реалізує себе в трьох таких складових:

1. *Солідарна ринкова економіка*: держава за допомогою відповідної економічної (податкової та інвестиційної) політики створює сприятливі умови для включення до ринкових відносин усіх верств населення через малі підприємства, сімейний бізнес, домашні господарства.

2. *Соціальна демократія*: забезпечує широке представництво та активну участь народу в управлінні справами суспільства. Здійснюється політика сприяння активізації діяльності інститутів громадянського самоврядування, корпоративних, профспілкових об'єднань, територіальних спілок. Соціальну демократію у такому

разі розуміють як вільну самореалізацію кожної людини через вільну, а відповідно, взаємовідповідальну дію із формування суспільних, зокрема і державних, умов життєдіяльності. Саме на таких засадах може бути реалізована гуманістична ідея про вільний розвиток кожного як умову вільного розвитку всіх.

3. Третім напрямом є *соціальна етика*: в її основі лежать вже названі вище основні гуманістичні цінності. За умови їх правильного тлумачення в теорії та використання на практиці може бути досягнута так необхідна людям моральна політика. Гуманістична етика цінностей забезпечує принциповий перехід до етики оптимізму: ствердження творчої реалізації можливості особи і суспільства під час змагання і взаємодопомоги створювати гарантовану рівність шансів “на старті” для кожного. Замість моралі споживання і володіння речами будь-якою ціною актуалізується необхідність самостійної морально-критичної позиції людей: цілеспрямовано формувати якість життя, що втілює відповідні ідеали та цінності. Це означає, що не лише кожний громадянин повинен володіти відповідною моральною культурою вільної та відповідальної особистості, але і державні інститути, що базуються на етичних цінностях, будучи поставленими в пряму залежність від контролю суспільства, мають регулювати суспільні відносини, враховуючи рівність перед законом. Соціальна етика – це етика індивідуалізму (але не егоїзму). Вона визнає автономне право кожної людини бути особистістю, захищати свою гідність. Але водночас альтруїзм морального зобов'язання втрачає характеристики зовнішнього примусу і стає моральною потребою. Соціальна етика – це етика відповідальності: право кожної людини на життя означає, що основа всіх цінностей – абсолютна цінність людського життя [9, с. 10].

Отже, соціальна держава – основа стабільного і водночас динамічного розвитку суспільства. Важливою умовою формування держави соціального типу є наявність усталеної правової державності та розвиненого громадянського суспільства. Соціальна держава ставить собі за мету максимальне забезпечення соціально-економічних та культурних прав громадян, соціальної безпеки, матеріальних умов свободи і гідності кожної людини, не підриваючи засад ринкової економіки, приватної власності, індивідуальної відповідальності тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Роулз Д. *Теорія справедливості*. – К.: Основи, 2001.
2. Хосе Конрад *Основи конституційного права ФРН*. – М., 1981.
3. Wilensky H., Lebeaux C. *Industrial Society and Social Welfare*. – New York, 1958.
4. Сіленко А. *Генезис і сутність американської держави загального добробуту // Людина і політика*. – 2000. – № 2. – С. 65 – 72.
5. Titmuss R. *Social policy / Ed. Brian Abel-Smith and Ray Titmuss*. – London, 1973.
6. Espin-Andersen, Costa. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism* Princeton: Princeton university Press.
7. Iatridis D. *Social Policy: Institutional Context of Social Development and Human Services*. – Calif: Brooks/Cole, 1994.
8. Gilbert Neil. 1995. *Welfare Justice: Restoring Social Equity*. Yale University Press. New Haven and London. – P. 150.
9. Майер Т. *Демократический социализм – социальная демократия: Введение*. – К., 2000.